

УДК 316.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.29.12>

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Ірина Ломачинська

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
історико-філософський факультет, кафедра філософії
вул. Маршала Тимошенка, 13-б, 04212, м. Київ, Україна*

Богдан Ломачинський

*Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський проспект, 3, 03039, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена розгляду феномена інформаційної культури як одного з основних факторів регулювання соціальних інформаційних систем. Методологія дослідження поєднує наукові підходи класичної та постнекласичної парадигм, зокрема, використання діалектичного методу сприяло аналізу динаміки інформаційної культури в контексті інформаційно-комунікаційних революцій; застосування методів системного підходу – структурного, функціонального, системного аналізу дало змогу проаналізувати роль інформаційної культури у становленні та розвитку суспільства як складної інформаційної системи; використання історичного та порівняльного методів забезпечило визначення ролі інформаційної культури у становленні владних відносин в історичному контексті. Наукова новизна дослідження – аналіз динаміки становлення та розвитку інформаційної культури як регулятора відносин влади у соціальних інформаційних системах. Автори зазначають, що визначальною рисою суспільства як інформаційно-комунікаційної системи, що здатна до саморозвитку, є можливість здобувати та передавати знання, і головне місце в цьому процесі посідають соціально-комунікаційні інститути. Для конкретного суспільства як складної інформаційно-комунікаційної системи є суспільно значущими ті комунікаційні повідомлення, що володіють ціннісним змістом, сприяють його консолідації та формують соціальну пам'ять. Кожна нова фаза інформаційно-комунікаційних революцій визначає якісно новий рівень розвитку інформаційної культури соціальних інформаційних систем та їх місце в ієрархії влади. Ті соціальні інформаційні системи, що швидше адаптувалися до нових історичних умов, піднімаючи рівень інформаційної культури соціуму у використанні здобутків інформаційної цивілізації – писемності, друкарства, теле-медіа-технологій тощо, відвоювали позицію інформаційного лідерства і, як наслідок, політичного панування. Автори доходять висновку, що в умовах інформаційної війни як основного механізму дестабілізації геополітичних процесів сучасності інформаційна культура є найбільш ефективним засобом саморозвитку соціальної інформаційної системи й умовою збереження її цілісності та безпеки.

Ключові слова: інформаційна культура, інформація, соціальна інформаційна система, електронна культура, культура віртуальної реальності, інформаційне суспільство, інформаційне лідерство.

Актуальність дослідження. Динаміка розвитку сучасного інформаційного суспільства як суспільства знань спрямована на максимальне використання свого інтелектуального потенціалу з метою подальшого самовдосконалення, однак дисбаланс, що спостерігається в можливостях доступу до знання, і перешкоди, що виникають на цьому шляху як у національному, так і в глобальному масштабах, провокують цифровий розрив, який сприяє розвиткові знанневого розриву (доступ до інформації, освіти, наукові дослідження,

культурне і мовне розмаїття). Зазначені процеси зумовлюють необхідність подальшого аналізу ролі інформаційної культури у становленні та розвитку складних інформаційних систем у контексті глобалізаційних викликів сучасності.

Теоретичною основою дослідження проблеми інформаційної культури як визначального чинника регулювання соціальних інформаційних систем стали праці Е. Гідденса, М. Кастельса, К. Коліна, М. Маклюєна, Н. Лумана, Т. Парсонса, Е. Тоффлера, Д. Урсула тощо.

Мета дослідження – аналіз феномена інформаційної культури як одного з основних факторів функціонування соціальних інформаційних систем за умови збереження їх цілісності і здатності до саморозвитку.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять: діалектичний метод пізнання, який передбачає всебічний аналіз феномену інформаційної культури через суперечливі взаємозв'язки різних його сторін і аспектів, системний підхід як одна з провідних методологічних парадигм і принципів пізнання в сучасному науковому знанні. У дослідженні використовуються методи системного підходу: структурний, функціональний, системного аналізу – у визначенні функціональної спрямованості інформаційної культури щодо складної інформаційної системи та характеристики її сутнісних ознак. Також для аналізу генези інформаційної культури залучались історичний та порівняльний методи наукового дослідження.

Основний матеріал. У сучасній науковій думці підходи до вивчення проблеми інформаційної культури розкриваються в трьох основних напрямках: технократичному (знання й уміння конкретної людини як потенційного споживача інформаційних продуктів і послуг), інформаційно-технологічному (де рівень інформаційної культури виступає як один із критеріїв соціальної стратифікації суспільств) та культурологічному.

Філософське осмислення проблеми інформаційної культури найбільш комплексно представлено в контексті культурологічного напрямку, а саме як історично зумовленого способу інформаційного пізнання світу, творчим результатом якого є артефакти духовної і матеріальної культури. Феномен інформаційної культури усвідомлюється не лише як надбання сучасної інформаційної епохи, він виступає передумовою і логічним результатом генези культури людства, що відображає не лише характерні для кожного етапу людської історії знання, вміння і навички як у галузі матеріального виробництва, так і у галузі науки, мистецтва, освіти, виховання, а також поєднує методи, способи їх створення і використання, відображає історично визначений рівень розвитку творчих сил і здібностей суспільства. Відповідно, інформаційна культура є невід'ємною частиною загальної культури людства, знаходить своє вираження як в її матеріальній, так і в духовній її складовій частинах. Культурологічний напрям розширює межі інформаційної культури до рівня загальнолюдської культури з необхідністю дослідження інформаційної культури як єдиної системи та особливого класу явищ, з використанням аксіологічного, діяльнісного, історичного і комунікативного принципів.

Дискусійність у визначенні поняття інформаційної культури зумовлена логічним взаємозв'язком її основних складників – інформаційного та культурного. Використання інформаційного підходу як методу наукового пізнання, орієнтованого на виявлення найбільш характерних інформаційних аспектів, які визначають функціонування і розвиток досліджуваних об'єктів, зумовлює необхідність розгляду атрибутивного і функціонального напрямів аналізу поняття «інформація» як наукової і філософської категорії. З позиції атрибутивного напрямку (А. Урсул, К. Колін) інформація розглядається в категоріях руху і різноманітності, а також є результатом загальної властивості природи – відображення

[13, с. 106]. У вивченні процесів розвитку це дає можливість виробити інформаційний критерій, що дає змогу встановлювати ступінь розвитку тієї чи іншої інформаційної системи. Атрибутивний напрям формує гранично широку інтерпретацію інформаційної культури як синоніму культури загалом або її підсистеми, складової частини. К. Колін пропонує як напрям наукового аналізу інформаційну антропологію з метою об'єднати дослідження, пов'язані з вивченням інформаційних здібностей людини щодо сприйняття, зберігання і обробки інформації, а також актуалізує проблеми інформатизації освіти з метою забезпечення інтелектуальної безпеки суспільства [4, с. 76–78].

Функціональний напрям осягнення суті інформації як властивості високоорганізованої матерії за умови обов'язкового зв'язку з процесами управління в самоорганізованих системах звужує предметне поле інформаційної культури як культури інформаційного суспільства, що призводить до її розгляду в тісному взаємозв'язку з такими поняттями, як «інформаційне середовище», «інформаційні ресурси», «інформаційні потреби», «інформаційна поведінка».

Об'єднання атрибутивного і функціонального напрямів у філософському розумінні сутності інформації формує можливість аналізу інформаційної культури з позиції системного підходу з урахуванням не тільки кількісних (як максимальної множини різноманітності), але і якісних характеристик пізнаваного об'єкта. Зокрема, системний характер феномена інформаційної культури як революційного за своїм змістом етапу розвитку культури актуалізується в роботах К. Коліна [3, с. 7].

Системний підхід як одна з провідних методологічних парадигм і принципів пізнання в сучасному науковому знанні полягає в тому, що будь-який більш-менш складний об'єкт розглядається як самостійна система зі своїми особливостями функціонування і розвитку. Ґрунтуючись на ідеях цілісності і відносно незалежності об'єктів реальності, принцип системності передбачає подання досліджуваного об'єкта як певної системи зі своєю структурою, функціональною взаємозалежністю елементів, законами розвитку її складників. У дослідженнях Т. Парсонса актуалізовано ціннісний аспект відносин у суспільстві, що являє складну систему соціальних елементів (груп, інститутів, індивідів), взаємодія структурних одиниць якої забезпечується виконанням низки функцій – адаптації, цілеорієнтації, інтеграції та мотивації [11].

З позицій інформаційного підходу, на думку А. Урсула, «під системою варто розуміти організовану множину, що утворює цілісну єдність» [13, с. 83], в якій інформація забезпечує збереження стійкого розмаїття елементів системи. Регулятивні аспекти функціонування суспільства як інформаційно-комунікаційної системи засновані на сукупності соціальних явищ і процесів, що перебувають у нерозривних відносинах і зв'язках і утворюють цілісний соціальний об'єкт. Суспільство – інтегральна саморегульована система, яка характеризується наявністю соціальних інститутів – економічних, політичних, соціальних, духовних, що забезпечують саморозвиток системи на основі набутого соціального і культурного досвіду. Згідно з позицією Н. Лумана, соціальні системи – найбільш комплексні з усіх наявних, здатні відтворювати себе за допомогою комунікацій, що мають власні смисли. Еволюція засобів комунікації ускладнює функціонування суспільства як системи: «С структури, зміна яких призводить до надзвичайно значущих, «катастрофічних» впливів на складність системи суспільства. Йдеться про засоби поширення комунікації (що розширюються завдяки писемності, потім друкарського верстата, а тепер і засобами телекомунікації та електронної переробки даних) і про форми диференціації системи (сегментації, диференціації на центр і периферію, стратифікації і функціональної диференціації)» [7, с. 60].

Еволюція засобів комунікації формує необхідність розвитку інформаційної культури як здатності адекватної відповіді складної системи на зовнішні інформаційні виклики задля збереження свого подальшого функціонування. Можливість оволодіння відповідним рівнем інформаційної культури визначає здатність системи до обробки інформаційних масивів, і в кінцевому результаті визначає її місце в ієрархії влади.

З точки зору Е. Гідденса, характер наявних у суспільстві систем комунікації є одним з основних чинників, які визначають темп і напрям його змін. Наприклад, винахід писемності призвів до більш ефективного контролю за матеріальними ресурсами і сприяв розвитку великих організаційних структур [1, с. 50]. Етап письмової інформаційної культури не тільки визначив можливість фіксації інформації на матеріальному носії, а й змінив сприйняття людством зв'язків між минулим, сьогоденням і майбутнім, формуючи соціальну пам'ять.

Слід зазначити, що рівень оволодіння інформаційною культурою визначає систему відносин влади – духовної і соціальної. Спираючись на дослідження М. Маклюена щодо основних етапів розвитку людської цивілізації – усної культури, письмово-друкованої культури і медіа-культури «глобального села» [9], можемо стверджувати, що на дописемному рівні оволодіння інформаційною культурою створює можливості для оволодіння інформацією у вигляді сакральних релігійних текстів. Таємниця знань, що передається освіченій меншості, формує священний статус її духовної і соціальної обраності, яка в результаті визначає домінуючу позицію у відносинах влади первісних суспільств.

Динаміка функціонування суспільства як складної інформаційної системи передбачає постійну зміну внутрішнього стану. У складних інформаційних системах А. Урсул виділяє висхідний розвиток (або прогрес), пов'язаний з постійним накопиченням інформації, і спадний розвиток (або регрес), який означає зменшення кількості інформації [13, с. 108]. Таким чином, кожен новий етап інформаційно-комунікаційних революцій визначає здатність соціуму до саморозвитку: ті соціальні інформаційні системи, що швидше адаптувалися до нових історичних умов, піднімаючи рівень інформаційної культури у використанні здобутків цивілізації, – писемності, друкарства, теле-медіа-технологій тощо, відвоювали позицію інформаційного лідерства і, як наслідок, політичного панування.

На рівні друкованої культури інформаційна культура відображає вміння і навички фіксації інформації як у кількісних, так і в якісних параметрах, що визначило можливість десакралізації знання, викликане гуманістичними рухами епохи Відродження і Реформації. Рівень розвитку інформаційної культури цієї епохи в межах суспільства як інформаційної системи поступово змінює сакралізовану владу духовенства на владу бюрократичної освіченої еліти, яка впливає на формування суспільної пам'яті через підконтрольні соціально-комунікаційні інститути (видавництва, пресу, публічні бібліотеки тощо). Якісна відмінність другої комунікаційної революції полягає в тому, що інформація (зокрема, наукові знання) стала продукцією масового споживання. М. Маклюен акцентує увагу не тільки на глобальності значення друкарства для інформаційно-комунікаційного розвитку людства, а й підкреслює значення національного книгодрукування для розвитку конкретної національної спільноти як соціально-комунікаційної системи [9, с. 293].

Розвиток друкарства сприяє накопиченню інформаційних ресурсів, що відображають духовну культуру конкретного суспільства, якісно змінюючи його інформаційний статус щодо інших соціальних інформаційно-комунікаційних систем. «Накопичення інформації у разі самоорганізаційного ускладнення і підвищення організації матеріальних систем – найбільш проста інформаційна закономірність, що фіксується в ході поступаль-

но-прогресивного розвитку» [14, с. 4]. У результаті суспільства з найвищим рівнем інформаційної культури отримують домінування і у геополітичному контексті, що проявляється в політичній та культурній колонізації більш освіченими націями народів з низьким рівнем інформаційної культури.

Третя комунікаційна революція формує рівень мас-медійної інформаційної культури, яка з позиції М. Маклюена [10] ламає перешкоди в доступі до інформації та одночасно створює небезпеку глобального маніпулювання суспільною свідомістю.

Комунікація засобами мас-медіа, згідно з Н. Луманом, являє собою досягнення взаєморозуміння через інформаційний аналіз повідомлення. Розуміння – фіксація адекватності чи неадекватності повідомлення і похідної з нього інформації. Описи світу і суспільства з усіма його функціональними системами мобілізуються за допомогою функціональної системи мас-медіа, отже, тимчасові відмінності отримують переважне значення і будь-яка визначеність повинна бути розташована в часі. Внаслідок цього надлишок пам'яті, який несуть з собою писемність, книгодрукування і сучасна електронна техніка, певним чином нейтралізується [6, с. 543].

Четверта комунікаційна революція формує феномен електронної культури, характерною рисою якої є використання інформаційних і комунікаційних технологій у всіх сферах людської життєдіяльності. К. Колін визначає електронну культуру як підсистему інформаційної культури, яка включає в себе засоби, види і результати діяльності людини в цій сфері [3, с. 48].

Електронна культура сприяє формуванню віртуальних образів, що трансформують структуру соціальної пам'яті. З точки зору М. Кастельса нова комунікаційна система радикально змінює простір і час як фундаментальні виміри людського життя. М. Кастельс визначає головну рису електронних комунікацій фактором присутності: її включення й охоплення нею всіх проявів культури, коли всі види повідомлень у суспільстві нового типу працюють у бінарному режимі: присутність або відсутність у комунікаційній мультимедіа системі. Питання присутності в системі визначає нову форму відносин влади: хто володіє інформаційними потоками у новій соціально-комунікаційній системі, той «і визначить в основному систему панування і процеси звільнення в інформаційному суспільстві» [2, с. 353].

Якість функціонування суспільної інформаційної системи визначається динамікою інформаційних потоків, результатом взаємодії соціально-комунікаційних інститутів і інформаційно-аналітичних структур управління, які сприяють формуванню адекватної вимогам часу державної інформаційної політики та національних інформаційних ресурсів, тому «чим складнішою, упорядкованішою, організованішою буде система, тим більшою є її пропускна здатність» [13, с. 121]. Таким чином, феномен інформаційної культури як передумова функціонування соціальної інформаційної системи передбачає не тільки здатність до адекватного сприйняття, обробки та зберігання інформації, але її аналітичну оцінку з метою захисту від інформаційних загроз.

Зміни парадигми наявної системи влади, на думку Е. Тоффлера, сприяють економічні інтереси в інформаційній сфері, засобом реалізації яких є економічна інформаційна війна як невідворотний стан інформаційного домінування суспільства «третьої хвилі», коли на зміну монополії над матеріальними (сировинними) ресурсами приходять влада над інформаційними ресурсами [12, с. 202]. Відповідно, в інформаційному суспільстві кінцева мета інформаційної політичної та інформаційної економічної війни тотожна – забезпечення ринку збуту для власної економіки (експорт інформаційних продуктів і послуг) з метою встановлення інформаційного домінування.

В інформаційному суспільстві інформаційна війна є тим фактором, який може значно змінити спрямованість наявних геополітичних процесів, привести до зміщення центрів тяжіння національних інтересів суб'єктів геополітичної конкуренції в інформаційній сфері – країн, що домінують у розробці інформаційних і телекомунікаційних технологій і, відповідно, контролюють важливі потоки передачі інформації. З точки зору М. Маклюєна війна може стати прискореною програмою навчання [8, с. 141], адже в будь-якій війні вивчаються ресурси і характеристики супротивника, щоб зрозуміти його наміри. Відповідно, загроза війни – радикальний стимул необхідності постійної готовності до мобілізації внутрішніх ресурсів складної інформаційної системи, спрямованих на вдосконалення рівня інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної безпеки суспільства, постійне підвищення інформаційно-комунікаційної освіти та інформаційної культури. Зокрема, О. Пруднікова [16] акцентує увагу на необхідності соціально-філософського відображення проблем межі між свободою інформації та інформаційною безпекою як одним із ключових питань цивілізаційного прогресу сучасної цивілізації.

В умовах постійних інформаційних загроз інформаційна культура реалізується в системі заходів щодо підвищення інформаційної самосвідомості, «формування національно спрямованого інформаційного світогляду, створення інформаційних ресурсів шляхом дигіталізації національної культурної спадщини, реалізації механізмів ефективної наукової комунікації для популяризації та подальшого розвитку наукової системи знань» [15, с. 38]. Наявність у сучасній інформаційній культурі аналітичного складника як умови розуміння причинно-наслідкових зв'язків інформаційної реальності формує нову систему інформаційного лідерства як на національному, так і на глобальному рівні.

Висновки. В умовах становлення суспільства знань актуалізуються аксіологічні імперативи феномена інформаційної культури як необхідної умови духовного розвитку людства і подальшого соціального прогресу. Запропонований авторський підхід передбачає аналіз інформаційно-культурних регуляторів суспільства як інтегральної інформаційно-комунікаційної системи, здатної до саморозвитку, визначальною властивістю якої виступає можливість накопичення і передачі знань, які формують соціальну пам'ять. В умовах еволюції засобів комунікації динаміка функціонування суспільства як складної інформаційної системи визначала необхідність постійного оновлення якісного рівня розвитку її соціально-комунікаційних інститутів, що забезпечують цілісність її структури. В умовах інформаційної війни як неминучого фактору сучасного глобалізаційного розвитку оволодіння інформаційною культурою передбачає не тільки комплекс інформаційно-технічних і соціально-культурних знань, але аналітичне прогнозування як необхідну умову формування глобальної ієрархії влади.

Список використаної літератури

1. Гидденс Э. Социология. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 632 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под научн. ред. О.И. Шкаратана. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
3. Колин К. Информационная культурология: структура и содержание предметной области новой научной дисциплины. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств*. 2011. № 1 (25). С. 7–12.
4. Колин К. Культура и безопасность: стратегические задачи культуры в XXI веке. *Вестник культуры и искусств*. 2018. № 3 (55). С. 65–84.
5. Луман Н. Введение в системную теорию / Под ред. Д. Беккера; пер. с нем. К. Тимофеева. Москва : Изд. Логос, 2007. 360 с.

6. Луман Н. Общество общества. Москва : Изд.-во «Логос», ИТДГК «Гнозис», 2010. 608 с.
7. *Луман Н. Эволюция.* Москва : Логос, 2005. 256 с.
8. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне / Пер. с англ. И. Летберга. Москва : Астрель, 2012. 219 с.
9. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. Киев : Ника-Центр, 2003. 432 с.
10. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешнее расширение человека. Москва : Кучково поле, 2011. 464 с.
11. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. Москва : Академический проект, 2002. 832 с.
12. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 669 с.
13. Урсул А. Природа информации: философский очерк. Челябинск : «Информационное общество», 2010. 231 с.
14. Урсул А., Урсул Т. Информационный критерий развития и эволюция культуры. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств.* 2011. № 1 (25). С. 45–53.
15. Lomachinska I. Value orientations of information culture as a key factor of society information security. *Схід.* 2018. No. 5 (157). Pp. 34–38
16. Prudnikova O., Kuznietsov O. Security at information culture: Wouldn't we lose humanity? *Philosophy and Cosmology.* 2018. Volume 21. Pp. 107–115
17. Toffler A. Power Shift: Knowledge, wealth, and violence at the edge of the 21 century. New York : Bantam Books, 1990. 649 p.

THE ROLE OF INFORMATION CULTURE IN THE REGULATION OF SOCIAL INFORMATION SYSTEMS

Irina Lomachinska

*Borys Grinchenko Kyiv University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy
Marshala Tymoshenko str., 13-b, 04212, Kyiv, Ukraine*

Bohdan Lomachynsky

*National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky
Holosiivskyi Avenue, 3, 03039, Kyiv, Ukraine*

The article is devoted to the phenomenon of information culture as one of the main factors in the regulation of social information systems. The research methodology combines scientific approaches of classical and post-non-classical paradigms of scientific thinking, in particular, the use of the dialectical method gave rise of information culture dynamics analysis in the context of information and communication revolutions; application of system approach methods: structural, functional, system analysis, allowed analyze the role of information culture in the formation and development of society as a complex information system; the use of historical and comparative methods provided a definition of the role of information culture in the formation of power relations in the historical context. The scientific novelty of the study is the analysis of the dynamics of formation and development of information culture as a regulator of power relations in social information systems. The authors note that the defining feature of society as a self-developing information and communication system is ability to acquire and transfer the knowledge, and institutes of social communication take the main place in this process. For society as a complex information and communication system those communication messages are socially significant that have certain axiological purpose for this specific society, facilitate the consolidation and form the social memory. Each

new phase of information and communication revolutions defines the quality level of information culture development in social information systems and their place in power hierarchy. Those social information systems that quickly adapted to new historical conditions, raising the level of information culture of society in the use of the information civilization achievements: writing, printing, television and media technology, etc., won the position of information leadership and, consequently – political domination. The authors come to the conclusion that under conditions of information warfare, which is the main mechanism for destabilization of present geopolitical processes, information culture is the most effective tool for self-development of social information systems well as for ensuring its security.

Key words: information culture, information, social information system, electronic culture, virtual reality culture, information society, information leadership.